

Dostojevski en de Kus

Willem Jan Otten

De broers Karamazov is een whodunnit, dat in de eerste plaats. Toch weet je al geruime tijd voor de finale met zekerheid wie van de vier broers vader Karamazov heeft vermoord. Die finale is het proces, gevoerd tegen de aannemelijkste verdachte. De spanning tijdens het proces is om te snijden, juist omdat je dan weet wie de moordenaar wél is.

De verleiding is groot om hier zijn naam te verklappen. Pas wanneer je het boek herleest kun je ontdekken hoe geniaal Dostojevski de feitelijke moordenaar als een onopgemerkte pion over zijn bord schuift, net zo lang tot hij de explosieve overzijde bereikt.

Elke beetje Karamazov-lezer praat dan ook het liefst met een andere Karamazov-lezer – het is heerlijk om te weten waar je het over hebt. Dit stukje moet ik, helaas, met mijn handen op mijn rug schrijven – het is bedoeld voor degenen die Dostojevski's ongeëvenaarde verdachtmakingsmachine nog moeten leren kennen. U bent gelukkig: u wacht een van de rijkst denkbare leeservaringen. U bent ongelukkig: u zult u afvragen waarom u dit boek niet al lang gelezen hebt, – dan had dit uw oneindig veel rijker herlezing kunnen zijn.

Verdachtmaking. Dat is het woord. Dostojevski is de grote verdachtmaker van de literatuurgeschiedenis. Hij peilt het misdadig hart van zijn tijd die in veel opzichten nog altijd onze tijd is. Toen dit boek in de jaren 1878 – '80 als feuilleton verscheen werd er elke week wel een (anarchistische) aanslag gepleegd. Tegelijkertijd werd er een heftig publiek debat gevoerd over Europese waarden versus de eigen nationale identiteit. Maar ook is dit het boek waarin pubers voor het eerst tussen de rails gaan liggen om te voelen hoe het is als een trein over je heen dendert. En is Dostojevski de eerste boekstaver van zoiets als een 'pubercultuur'.

Hoe dan ook: hij maakt, door in de finale iedereen, de hele samenleving, te laten willen dat Dmitri het gedaan heeft, zelfs de lezer verdacht. Er is geen betere manier om jezelf, en je aangeboren neiging om een zondebok te zoeken, te leren kennen, dan door dit boek te lezen.

Wil Dostojevski met zijn laatste roman zeggen dat we allemaal moordenaar zijn?

Vermoedelijk. In ieder geval dwarsboomt hij iedereen die schone handen denkt te kunnen houden door te denken 'zonder zonde' te zijn.

Het curieuze is dat de verdachtste personages de moord hadden willen plegen, maar het niet gekund of gedurfd hebben. Er is zelfs één personage dat beseft dat hij schuldiger is aan de moord dan de moordenaar zelf. Hij belandt in wat door Dostojevski beschreven wordt als de hel op aarde: door en door schuldig zijn, en dat bij vol bewustzijn, maar niet berecht worden, simpelweg omdat je de feitelijke daad niet hebt gepleegd.

Voor Dostojevski is, zo lijkt het, het *niet* plegen van de misdaad ontzettender dan het plegen. Toch hebben we zijn boek verkeerd gelezen als we na afloop zouden menen dat het dan dus maar beter is om de dader te zijn. Alle relativisme is Dostojevski vreemd; hij zou gegruwd hebben van de verontschuldigende, verzachtende omstandigheden zoekende rechtspraak van tegenwoordig.

Het zou, zegt een van de broers, het beste zijn als de 'schuldige onschuldige' zou kunnen *geloven* dat hij de moord, toen zijn denkbeelden er werkelijk opaan kwamen niet gewild heeft. Maar daar zit 'm de Dostojevskiaanse kneep. Dit geloof kan hij niet opbrengen. Hoe hij zich zelf ook binnenstebuiten keert (onder andere in de fameuze 'scène met de duivel'): steeds moet hij weten en beseffen dat hij de moord gewild maar niet gepleegd heeft.

Dat wat deze hel op aarde creëert noemen we soms 'het geweten', een woord dat in het boek vrijwel nooit gebezigd wordt.

In de broers Karamazov wordt de 'Legende van de grootinquisiteur' verteld. Stellen we ons voor: in de hoogtijdagen van de wereldse roomsch-katholieke macht, verschijnt Christus opnieuw op aarde. Iedereen herkent hem. Hij zegt niets, verricht enkele wonderen, wekt een dode tot leven... en wordt gearresteerd. In de gevangenis vertelt de negentigjarige grootinquisiteur waarom hij niet gediend is van deze wederkomst van Christus die 'de mens meer heeft verheven dan hij verdient'. De mensen,

zo had Christus moeten beseffen, *kunnen* niet christelijk leven, daar zijn ze te zwak voor. 'Ik zweer dat de mens zwakker en nietiger is dan U wilde aannemen.' Echte vrede en geluk kunnen alleen gerealiseerd worden door een kerkelijk gezag dat mensen klein houdt, en een haalbare harmonie van brood en spelen predikt, en haar kudde in een toestand van vrijwillig slaafse onderdanigheid brengt.

Wat de grootinquisiteur bepleit lijkt op het hemelrijk op aarde zoals dat zevenendertig jaar na Dostojevski's dood in de vorm van de Sovjet-Unie gevestigd zou worden, maar ook op de hedonistische heilstaat waarvan wij de doldraaiende apotheose lijken mee te maken. Een samenleving *zonder zonde*, waar elke oprisping van metafysische opstandigheid, en van religieus verlangen naar verlossing wordt gesmoord in hete oplossingen, luxe, schouderophalen, relativisme, genot.

Het is een door en door atheïstische utopie die in de legende wordt ontvouwd. En Christus zwijgt. Dit is het enige wat hij doet. Zwijgen. Als het onderhoud is afgelopen staat hij op en kust hij de grootinquisiteur op de mond. Daarna laat die Hem gaan.

De Legende is vermoedelijk de moeilijkst te verhapstukken uitspraak die er over het geweten is gedaan – die mysterieuze faculteit waarvan Kant heeft gezegd dat hij even onbevattelijk is als de oneindige sterrenhemel.

Bij Dostojevski is nooit iemand gewetenloos, zelfs de moordenaar niet. Dat is 'm nu juist de kneep. Zelfs al zouden we het gelijk van de grootinquisiteur helemaal onderschrijven: Christus zwijgt, staat op en kust. *De Dostojevskiaanse poppen zijn aan het dansen*. De grote inspanning om zonder crisis, zonder lijden, zonder schuld te leven spat als een zeepbel uiteen, 'zelfs al blijft de grootinquisiteur bij zijn oude ideeën.'

Natuurlijk, Dostojevski beseft dat er mensen bestaan die hun geweten met schijnbaar succes uit hun systeem hebben weten te dringen. Zijn 'duivel', die onopvallende, mediocre, arglistige man die aan de 'schuldige onschuldige' verschijnt, is in alle opzichten de voorbode van het twintigste-eeuwse menstype dat om zo te zeggen zonder crisis of lijden, 'zonder een molecuul zondebesef', het graf haalt. Deze duivel evenwel verschijnt aan de man die de Legende met zoveel sympathie voor de grootinquisiteur heeft verteld, en die al eerde heeft gezegd zijn 'toegangkaartje' te willen teruggeven aan de Schepper omdat hij weigert te geloven in een God die het lijden van onschuldige kinderen toestaat, en de de daders zelfs vergeeft.

Wie op deze smartelijke wijze het aanstootgevende kinderlijden onderkent, ziet in God de personificatie van de gewetenloosheid. Dostojevski denkt de onverdraaglijke slechtheid van het Opperwezen tot het uiterste door. Zijn catalogus van gemartelde kinderen doet pijn aan je ogen, en is des te aangrijpender als je weet dat de schrijver aan de *Broers* begonnen is kort na de wrede dood van zijn driejarige zoontje Aljosja.

Maar het helpt de 'schuldige onschuldige' niet. Zijn constructie van een sadistisch universum kan niet voorkomen dat hij, van alle personages, uiteindelijk het meest uitzichtloos lijdt. Aan zijn geweten. Aan precies dat waarvan hij heeft moeten aannemen dat God het niet kan bezitten. Dostojevski wist dat de verontrustende Kus bestaat; hij kan zijn meest anti-christelijke personage ervan laten vertellen.

Maar geloofde hij erin?

Met deernis scheidt hij figuren die moeten afdalen in de hel van het geweten. Er is werkelijk niets wat hij zijn personages niet durfde te laten denken. Hij is meerstemmig als Bach en infernaal als Dante. Zelfs van een dier kan hij de hoofdpersoon van een subplot maken: de hond Perezvon is één van de christusfiguren van het boek.

Dit boek lezen doet je, inderdaad, verzuchten: slaaf zijn, wegzinken in het genot, *niet hoeven weten*, wegzijgen is beter dan de verschijning van de zwijgende Christus. We weten dat Dostojevski tot minsten tweemaal toe zijn hele vermogen heeft vergokt aan de speeltafel. Hij heeft zijn uiterste best gedaan om weg te zinken, en zijn handen te leggen in een zo blind mogelijk toeval. Vervolgens schreef hij *De speler*, als om te bewijzen dat zelfs de verslaafde gokker niet kan bewijzen dat God niet bestaat.

Twee perosnages kunnen in dit geloven in de Kus. De ene is een orthodoxe kloosterling, een starets. Hij vertelt enkele meesterlijke religieuze fabels, o.a. Die van het Duel van de Vergeving, en 'Het bezoek van de onbekende'. Met de opzienbarende, hilarische dood van de starets begint de feitelijke handeling.

De ander is Aljosja, de jongste broer.

Toen ik het boek herlas zag ik het beter dan voorheen Aljosja is het centrum van dit hoofdpersoonloze, krioelende boek. Ook in hem wordt de figuur van Christus, zoals verteld in de legende, gedubbeld: uiteindelijk proberen vrijwel alle andere personages van hém te horen hoe hij, de bijna heilige, reageert op hun uiteenlopende, vaak provocerende blijken van religieus onvermogen. Rond Aljosja wordt het boek een cycloon, met hemzelf als oog waar iedereen omheen draait.

In feite zegt Aljosja betrekkelijk weinig. Hij maakt een relatief kleine ontwikkeling door. Toch wordt hij beproefd – als Job op de mestvaalt (Dostojevski's favoriete oud-testamentische boek), als Jezus in de woestijn.

Als er geen mensen als Aljosja bestonden zouden we niet weten waarom Dostojevski zijn stelsel van crisissen op touw had gezet. Maar zonder de crisissen zouden we niet begrijpen dat Aljosja's kunen bestaan. Mensen die als het eropaan komt zwijgen, en toch hoop je dat zij je tegen zouden kunnen spreken.

Het is zoals de vertaler van deze nieuwe *Broers*, Arthur Langeveld, heeft geschreven: 'Het is een boek vol atheïstische ideeën: verplichte literatuur voor alle ongelovigen. Het is boek vol christelijke gedachten: verplichte literatuur voor alle gelovigen.'

Van welke soort u ook denkt te zijn: laat u tegenspreken. Zet uw liefste overtuiging op het spel.

Lees Dostojevski.